

УДК 343.264

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.3.35>**Ю. М. Сідоренко,**

помічник судді

Одеського апеляційного суду,

аспірант

Міжнародного гуманітарного університету

ORCID ID: 0000-0002-0855-3596

ДОКТРИНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДЕПОРТАЦІЇ ЕТНІЧНИХ ГРУП: ВИМІР ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ

У статті висвітлене аспекти оцінки у суспільній думці та відповідних наукових працях такого соціально негативного явища як примусове колективне переміщення населення тобто депортація. Відзначено, що аналіз міжнародно-правової оцінки депортації етнічних груп, зокрема у міжнародному гуманітарному та кримінальному праві, передбачає оцінку виміру цих процесів на доктринальному рівні. Оскільки вчинені в Україні міжнародні злочини, зокрема й депортації українського населення безперечно стануть предметом кримінально-правової оцінки, зокрема у міжнародному вимірі, об'єктивно зростає значення бачення депортації не тільки у вітчизняній нормативній базі, але й у доктрині та професійній правосвідомості.

Раніше питання доктринального відображення депортації не отримало системного відображення у вітчизняній правовій моделі. Метою статті визначено визначення доктринальних характеристик депортації етнічних груп у вимірі вітчизняної правосвідомості, для подальшого застосування в контексті міжнародного гуманітарного, кримінального права та міжнародного права прав людини.

Авторка констатує, що сама по собі трагічна історія України надала цілий масив прикладів депортацій населення, та їх наукове дослідження чи навіть огляд стали можливими лише в більш-менш ліберальних для дослідників умовах, що сформувалися не раніше останньої декади ХХ сторіччя. Водночас щонайменш до 2022 року, до початку масштабного російського вторгнення, основою наукового, доктринального бачення депортацій, які відбулися на українських землях, були не тільки локальність, але й фрагментованість.

Депортації розглядалися виключно у вимірі, коли вони почалися на українських землях або ж стосувалися етнічних українців, при цьому кожна історична подія депортацій розглядалася, як правило, окремо, без жодних системних узагальнень. Навіть порівняльний аналіз різних депортацій минулого сторіччя по суті цього феномену, крім суто формальних порівнянь «нормативної бази» тоталітарних режимів чи деталей репресивного механізму, не проводився.

Разом із тим досліджена вітчизняна наукова доктрина є цінним зразком професійної правосвідомості щодо явищ депортації, бо вона сформована особами, що мають фах, мотивацію та компетентність, й опрацювали величезні масиви практичних джерел щодо подій депортації етнічних груп.

Ключові слова: геноцид, депортація, етнічні групи, міжнародне право, міжнародні злочини, примусове переміщення.

Постановка проблеми. Актуальність питання належної кваліфікації міжнародних злочинів проти людяності та воєнних злочинів, а також їх зв'язку із злочинами агресії та геноциду у контексті розвитку сучасної правничої науки вбачається безспірною. Масштабна російська агресія

призвела до безпрецедентних за масштабом насильницьких переміщень населення агресором на тимчасово окупованих територіях України та з цих територій до держави-агресора. Аналіз міжнародно-правової оцінки депортації етнічних груп, зокрема у міжнародному гуманітарному та кримі-

нальному праві, передбачає оцінку виміру цих процесів на доктринальному рівні.

Оскільки вчинені в Україні міжнародні злочини, зокрема й депортації українського населення безперечно стануть предметом кримінально-правової оцінки, зокрема у міжнародному вимірі, об'єктивно зростає значення бачення депортації не тільки у вітчизняній нормативній базі, але й у доктрині та професійній правосвідомості.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Аспекти депортації груп у правовій доктрині України до 2022 року традиційно ув'язувалося із аспектами кваліфікації депортації кримськотатарського народу, яка почалася у 1944 році, а також депортацій етнічних українців. Цю проблематику піднімали В. І. Адамовський, О. Г. Бажан, Г. Т. Бекірова, О. М. Гладун, В. І. Головченко, Ю. І. Зінченко, Д. О. Кириченко тощо. Раніше питання доктринального відображення депортації похідним чином згадувалося у статтях Б. В. Бабіна, Е. В. Плешка, А.В. Приходько, але системного відображення відповідні процеси у вітчизняній правовій моделі не отримали.

Метою статті є визначення доктринальних характеристик депортації етнічних груп у вимірі вітчизняної правосвідомості, для подальшого застосування в контексті міжнародного гуманітарного, кримінального права та міжнародного права прав людини. Для її досягнення необхідно вирішити такі **завдання**, а саме визначити, у яких джерелах та в яких формах надається професійна, наукова оцінка явищу депортації населення, та яким чином можна структурувати відповідні доктринальні позиції, зокрема хронологічно, тематично, за сферою знань тощо. Для проведеної роботи слід використати системний, структурний, порівняльний, герменевтичний, історичний та формально-правовий **методи**.

Виклад основного матеріалу. Безперечно, що сама по собі трагічна історія України надала цілий масив прикладів депортацій населення, та доволі очевидно, що їх наукове дослідження чи навіть огляд стали можливими лише в більш-менш ліберальних для дослідників умовах, що

сформувалися не раніше останньої декади ХХ сторіччя. Це доводять статті, книги, дисертаційні дослідження, тематики конференційних заходів тощо.

Водночас щонайменш до 2022 року, до початку масштабного російського вторгнення, основою наукового, доктринального бачення депортацій, які відбулися на українських землях, були не тільки локальність, але й фрагментованість. Депортації розглядалися виключно у вимірі, коли вони почалися на українських землях або ж стосувалися етнічних українців, при цьому кожна історична подія депортацій розглядалася, як правило, окремо, без жодних системних узагальнень.

Тому оцінювальні міркування, спроби авторського визначення депортації населення та намагання дослідників надати характеристику цим процесам спостерігаються в українській доктрині окремо щодо депортацій періоду Першої світової війни, депортацій радянської влади, окремо, у період до Другої світової війни, на початку цієї війни, під час радянсько-німецької війни, причому окремо щодо Криму, у післявоєнний період щодо Західної України та українців у Польщі.

За цих умов дослідження доктринальних позицій можна робити, слідуючи саме таким авторським підходам. Прикладом, досліджуючи депортації єврейського населення на території Російської імперії під час Першої світової війни Л.В. Білоус йменує ці процеси, як «значні переміщення цивільного населення», що «спричинили помітні зміни у соціальній структурі суспільств, а в ряді випадків призвели до появи чи посилення напруги у взаєминах між окремими етносами». Ця дослідниця, серед іншого, прагнула визначити депортованих, як «групу населення, що була виселена з території постійного проживання в адміністративному порядку і перебувала під наглядом поліції у зв'язку з «неблагонадійністю» та «ворожістю» до ...суспільства» [12, с. 66].

Намагаючись узагальнити відповідні процеси, ще двадцять років тому В. І. Адамовський у власній дисертації відзначав, що «в сучасній літературі, інформаційно-довідкових виданнях відсутнє необхідне тлумачення термінів депортація,

вислання, заслання», додаючи, що нібито «законодавстві деяких країн, енциклопедичних працях вони походять від латинського слова *deportatio* і фактично отожднюються» [3, с. 10].

Це, здається єдина виявлена спроба українського науковця надати тлумачення категорії депортації через її семантику та хоч якісь досвід інших країн, загалом у наукових роботах помітно ставлення до категорії депортації як нібито «загальноновизнаної», що прагне не тлумачення, а радше оцінки та характеристики.

Примітно, що наведений В. І. Адамовський у власному дослідженні вживає терміни «масові депортації народів України», «масові каральні акції проти народів Криму», та «масові депортації населення» [3, с. 5], при цьому виникає не тільки питання щодо класифікації об'єкта депортації, але й необхідність уточнення, що саме автор розумів під критерієм «масовості», й чим тоді, на його думку, будуть «немасові» депортації.

Саме у цьому вимірі цікавою вбачається позиція О. І. Андрухів, який досліджував «депортаційно-репресивні процеси у перший період радянської Західної України 1939–1941 років» у вимірі діяльності каральних органів СРСР. Позиція цього автора цікава не тільки змішуванням категорій репресій та депортації, але й дослідженням ним процесів депортації родин репресованих [4, с. 8], як явища системного, але розпорошеного у часі, що змінює підходи до ознаки «масовості», зокрема й щодо певного стислого періоду.

Симетричні наративи, зокрема щодо депортації, як «каральних акцій проти місцевого мирного населення, звинуваченого у співпраці та співчутті повстанцям», містять й роботи О. Г. Бажана, що йменує такі депортації «операціями по виселенню» та «акціями насильного переміщення великої кількості людей» [9, с. 8].

Подібний підхід до депортації, як «політичного терору радянського режиму», та «позасудових репресій членів родин учасників національно-визвольного руху в Західній Україні» можна було побачити й у роботі Т. В. Вронської, яка при цьому декларує предметом й «механізми, організацію та особливості масових депорта-

цій 1944–1952 років», зазначаючи про «антигуманну сутність практики сімейного заручництва в СРСР» [16, с. 12]. Цей авторський підхід так саме залишає невирішеним питання щодо критерію масовості у депортації.

Дещо інший вимір має оцінка примусового, чи напівпримусового переміщення під час Другої світової війни «остарбайтерів» до Німеччини, саме як депортації, у роботах С. Д. Гальчака, А. К. Лисого, О. Г. Лойко та І. О. Лушнікова [17, с. 7, 77; 23, с. 257]. Ці автори у 2004 році казали про «перше в Україні масштабне наукове осмислення депортованих в рейх жертв війни», оперуючи категоріями щодо «насильного вивезення на каторгу», «насильницького використання праці цивільного населення окупованих територій», «масової депортації "східних робітників" на каторжні роботи».

При цьому автори констатують, що відповідні дії окупаційної влади мали насамперед економічний вимір, бо поневолене населення України «виявилось об'єктом насильницької експлуатації», та його розглядали, як «дармову робочу силу». Заявляючи, що таке переміщення було «однією із форм геноциду», ці автори визнають, що воно здійснювалося як примусово, так й через «вербування робочої сили» та «пропагандистський та соціальний тиск», визнаючи що «незначна частина українців... виїхала на роботу в Німеччину добровільно».

Геноцидальний вимір такого переселення вказані автори зумовлюють тим, що «тотальна депортація цієї найактивнішої частини суспільства підривала біологічне коріння етносу, позбавляла українську націю надії на повноцінний розвиток у майбутньому», й відповідним «обезлюдненням» нацисти «готували умови для переселення сюди німецьких колоністів» [17, с. 7, 77]. Відповідне бачення депортації ставить питання щодо кваліфікації ситуацій, коли частина переміщених осіб залишала рідні землі добровільно, або ж вимушене, але не у насильницький спосіб.

Широкий пласт доктринальних оцінок прогнозовано надають роботи, присвячені депортації кримськотатарського народу. Якщо не чіпати твори, які ставали на від-

верто шовіністичні позиції, то й наявна джерельна база залишається доволі варіативною.

По-перше, у цій ситуації сильнішою є прив'язка до конкретних осіб у радянському керівництві. Прикладом, В.О. Котигоренко писав про долю «репресованого сталінським режимом народу», йменує депортацію «примусовим виселенням» за «злочинним наказом» та називаючи «депортацію та "аргументи", під приводом яких ця акція здійснювалася», як «наругу над людською та національною гідністю» [22, с. 11]. Подібний підхід має й робота О. П. Рудницького, який називає «депортацію кримськотатарського народу у травні 1944 року є одним зі злочинів сталінізму», прирівнюючи депортацію до «примусового виселення» чи «насильницького виселення» [18, с. 12, 13].

Так саме й О. Г. Бажан пише про «репресії сталінського керівництва щодо національних меншин Криму» та про «соціальні, правові проблеми репресованих народів Криму», акцентуючи щодо «обмежувально-репресивних заходів радянської влади щодо кримських татар в 1944 році» [8, с. 156]. Так саме В. І. Головченко описує «депортацію народів Криму в контексті злочинної сутності національної політики сталінізму» як «злочинну насильницьку», та як «прояв злочинної сутності національної політики сталінізму», яка начебто «стала йому переконливим обвинувальним актом» [19, с. 316].

Те, що саме кримські депортації не завершилися й у постсталінський період СРСР, та те, що кримських татар повторно депортували з Криму й органи влади Української РСР у 60–70-ті роки ХХ сторіччя, вказані автори увагою традиційно оминають. Тому можна погодитися з А. О. Безверхою в тому, що «найтипівішими формами медійного представлення депортації кримських татар залишаються загальні терміни, що уникають політичної та юридичної відповідальності, а також слова, що позначають трагічність цієї історичної події та не деталізують її характер і наслідки» [10, с. 69].

Більш, того у низці праць досліджується «поведінка кримськотатарських репатріантів», начебто зумовлена їх попередньою

депортацією. Так, у 2008 р. О. М. Велешко у власній дисертації описувало «вплив віктимних чинників» на раніше депортованих осіб, заявляючи про «нерівномірність розвитку етнічних груп», про нібито «незадоволення деяких з них своїм статусом та умовами життя» тощо.

Цей автор заявляв й про «етнічну мобілізацію депортованих народів», про «політичну поведінку депортованих народів в етнополітичному ракурсі» та про «політико-психологічні аспекти процесу депортації та репатріації» [15, с. 16]. Такий підхід хоча й прямо не виправдовує депортацію, але фактично сприймає депортованих як соціальну проблему, породжену якщо не ними самими, то вже відсутнім «сталінським режимом», тобто готує підґрунтя для самоусунення влади та суспільства з надання допомоги раніше депортованим особам.

О. М. Велешко навіть заявляла, що нібито «використовуючи факт депортації як підставу для висунення комплексу вимог, кримські татари лобіюють свої політичні інтереси, висувають територіальні і статусні домагання», що начебто «експлуатуючи позицію жертви, кримськотатарські репатріанти намагаються сьогодні впливати на державну політику відносно депортованих громадян шляхом лобювання прийняття в Україні певних законів на різних рівнях» [15, с. 11].

Ця авторка навіть обвинувачувала лідерів кримськотатарського національного руху, що нібито «конструюють нові підстави для висунення політичних вимог і нові способи лобювання політичних інтересів, при цьому нерідко маніпулюючи настроями свого етносу», при чому «з урахуванням віктимної складової». Але у якості «маніпуляцій» О. М. Велешко бачить «об'єднання і консолідація етносу навколо спільної ідеї відновлення прав, втрачених внаслідок депортації» [15, с. 12].

Це виглядає трагікомічно, бо тим самим презюмуються якісь права що начебто «не слід відновлювати», й тому виникає просте питання – хто насправді маніпулює категорією депортації, кримськотатарські активісти чи згадана дисертантка, яка писала свою роботу в українському Таврійському національному університеті ім.

В. Вернадського в Сімферополі, а після 2014 року була поміченою в окупаційних «навчальних закладах» Ялти.

Втім, у вітчизняній доктрині більшість оцінок депортації кримських татар є значніше об'єктивнішими. У дослідженні Г. Т. Бекірової було заявлене про «політичне рішення про депортацію кримських татар», та про депортацію, як про «втрату рівноправного становища ...коли людей, які сукупно представляли цілий народ, було перетворено на політв'язнів, що використовувалися як дешева робоча сила». Вказана авторка констатує, що «депортація стала національною трагедією кримськотатарського народу і зумовила виникнення та поширення руху за повернення до Криму» [11, с. 7].

П. Д. Овчаренко в сучасній «Енциклопедія історії України» вже не згадує «сталінізм» та пропонує визначення депортації кримськотатарського народу 1944 року як «насильницьке вивезення кримських татар з Криму, один зі злочинів комуністичного тоталітарного режиму в СРСР».

Цей автор додає, що «дії влади щодо виселення кримських татар з Криму були цілком злочинними, адже жоден народ за всіма міжнародно-правовими нормами не може і не повинен підлягати покаранню за злочини, скоєні окремими чи навіть багатьма його представниками» [24]. У цьому вимірі примітна не лише нечаста у вітчизняному вимірі спроба класифікувати депортацію за вимогами міжнародного права, але й використання терміну «насильницьке вивезення» як фактичного аналога «примусового виселення».

Примітною, що автори, які досліджують депортації етнічних українців, що почалися з 1944 року, не мають описаного вище самообмеження в оцінці діянь не тільки керівництва СРСР певного періоду, але й усього тоталітарного режиму, зокрема й влади Української РСР. Т. М. Гонтар, описуючи депортацію українців у 1944–1946 рр., йменує її «акцією насильницькою, що стала трагедією народу», наголошує на «відповідальності партійних і радянських органів» у «організації насильницького переселення українців з їх етнічних земель». Події депортації, «найчастіше сповнені трагізму, болю

та образи», цей автор також йменує як «процес виселення» та «перебіг виселення» [20, с. 93].

Описуючи ті самі депортації, Ю. Ю. Боднарчук вказував про «спустошені землі», про «пам'ять про втрачене, про несправедливості, заподіяні частині українського народу», згадуючи про «постраждалих осіб» й про відсутню «економічну компенсацію за завдані збитки» [13, с. 9]. Водночас Ю. Артимишин пише про ці депортаційні акції 1940-х років, як про «депортації народів», вживаючи категорії «переселенських акцій», «примусового переселення» та «депортаційних процесів», а також «проблеми регіональної ідентичності та її маніпулятивності», «травматизації суспільства», «трансмисії спогадів, побудови фантомних сюжетів та виникнення культурної травми» [6, с. 96].

Ю. Артимишин визнає, що «проблема ж правових підстав, або міжнародно-правові оцінки депортації, якщо порівняти з іншими аспектами, залишається майже не дослідженою», намагаючись узагальнити позиції щодо цього, окреслені раніше польськими істориками [6, с. 99; 1, с. 2–7], та констатуючи що для подібних процесів переміщення термінологія залишається доволі варіативною. Цей автор каже, що у «сучасній англомовній гуманітаристиці особливо активно депортації, переміщення населення досліджують у фокусі міграційних криз, проблеми біженців» [6, с. 13], очевидно змішуючи при цьому категорії колективної та індивідуальної депортації.

Водночас відмінністю цих депортацій чи примусових переміщень було те, що вони відбувалися з території сучасної Польщі на землі Західної України, й тому наперед не мали такого самого нищівного ефекту, як депортації етнічних груп з території України. Примітно, що й Український інститут національної пам'яті у 2019 р. писав про депортації 1944–1951 років, що «організатори та виконавці використовували різні методи впливу – від вмовлянь і психологічного тиску (через пропагандистську агітацію, шантаж, залякування) до залучення війська» [25], тобто заходи хоча й насильницькі й протиправні, але несумірні ані з виселенням СРСР українців

у Сибір до 1941 року чи кримських татар у Центральну Азію з 1944 року.

Доктринальні спроби юристів надати визначення такого роду депортаціям є поодинокими. Б. В. Бабін, визнаючи, що «об'єктивна правова кваліфікація такого явища, як примусова депортація етнічної групи з місцевості її традиційного проживання, на жаль, стала вкрай актуальною через відповідні жакливіх дій держав протягом ХХ ст.», додає, що «питання кримінальної кваліфікації депортацій радянського періоду як злочину залишається невирішеним – усі вказані радянські та пострадянські нормативні акти його оминають. Національна та міжнародна судова практика з кримінальної кваліфікації радянських депортацій відсутня» [7, с. 66].

Водночас й цей автор, й Е. Плешко, все ж констатують, що «депортації радянською владою етнічних груп визнавалися злочином у нормативних актах СРСР останніх років його існування, вони визначені як злочинні у національному законодавстві та окремих міжнародних угодах» [2, р. 13]. Інші дослідники у період до 2014 року щодо цього додавали, що «зникнення у 80–90-ті рр. ХХ ст. тоталітарного режиму в Україні поставило перед новою демократичною державою проблему відновлення прав етнічних груп, депортованих у радянський період за національною ознакою, прав осіб, що до них належать, та їх нащадків» [14, с. 42].

При цьому відповідні юристи лише констатували, що «значно частіше вітчизняне право відзначає категорію депортації у зв'язку із використанням категорії депортованих народів», та що «використання зазначеного терміну в міжнародному, конституційному та адміністративному праві є варіативним, воно має різний формальний зміст навіть тоді, коли під відповідною категорією право розуміє фізично подібні процеси, при цьому загального розуміння категорії депортації у сучасному праві не існує» [5, с. 25].

Тому для оцінки змісту депортації наводилося її визначення з «Вікіпедії» [21], та робилися спроби класифікувати депортацію у вимірі «неправомірного примусового (злочинного) переселення осіб за націо-

нальною ознакою», на відміну від «правомірного адміністративного примусового видворення особи або групи осіб» чи якогось «історичного злочину проти загиблих військовослужбовців» [5, с. 27].

Висновки. Таким чином для вітчизняного наукового бачення депортації етнічних груп властиві рефлексія, фрагментованість та майже повне ігнорування подібних ситуацій у третіх країнах та й позицій міжнародного права. Навіть порівняльний аналіз різних депортацій минулого сторіччя по суті цього феномену, крім суто формальних порівнянь "нормативної бази" тоталітарних режимів чи деталей репресивного механізму, не проводився.

Разом із тим досліджена вітчизняна наукова доктрина є цінним зразком професійної правосвідомості щодо явищ депортації, бо вона сформована особами, що мають фах, мотивацію та компетентність, й опрацювали величезні масиви практичних джерел щодо подій депортації етнічних груп. Застосування відповідного доробку у сучасному міжнародному праві має стати предметом окремих наукових досліджень.

Список використаної літератури:

1. Kersten K. Międzypaństwowe przesiedlenia ludności w XX wieku. *Kwartalnik historyczny*. Warszawa, 1966. R. LXIII. Nr 1. S. 1–32.
2. Pleshko E., Babin B. Legal qualification of the deportation of the Crimean Tatar people as an international crime. *The European Political and Law Discourse*. 2016. Vol. 3. Issue 3. P. 7–17.
3. Адамовський В.І. Депортації населення України в першій половині ХХ століття: причини, наслідки, шляхи повернення на Батьківщину: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. К., 2004. 200 арк.
4. Андрухів О.І. Участь органів народного комісаріату внутрішніх справ та робітничо-селянської міліції у депортаційно-репресивних процесах у перший період радянської Західної України: історико-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 3–10.
5. Антипов Д.В. Категорія депортації у міжнародному та національному праві: у пошуках узгодження. *Український часопис міжнародного права*. 2013. № 1. С. 24–28.

6. Артимишин Ю. *Депортаційні акції 1940-х років у національній пам'яті українців: стан та перспективи дослідження*: монографія. Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 2023. 276 с.
7. Бабін Б.В. Кваліфікація злочину депортації за етнічною ознакою: міжнародні стандарти та вітчизняна практика. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 3. С. 64–73.
8. Бажан О.Г. Депортації народів Криму в роки Другої світової війни через призму документів радянських спецслужб. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*. 2004. Вип. 26. С. 155–166.
9. Бажан О.Г. Операція «Захід»: до 75-річчя депортації населення Західної України у віддалені райони СРСР. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2013. Вип. 18. С. 338–349.
10. Безверха А.О. Медійні представлення депортації кримськотатарського народу 1944 року: політична боротьба за сутність. *Наукові записки НаУКМА. Політичні науки*. 2013. Т. 147. С. 66–71.
11. Бекірова Г.Т. Національний рух кримськотатарського народу за повернення на історичну батьківщину: *автореф. дис. ... канд. політ. наук* 23.00.05. К., 2012. 16 с.
12. Білоус Л.В. Депортації єврейського населення на території Російської імперії під час Першої світової війни. *Український історичний журнал*. 2011. № 2. С. 65–79.
13. Боднарчук Ю.Ю. *Шлях розпачу і надії. Соціально-економічні умови депортації та розселення на Тернопільщині українців із Польщі*. Тернопіль: Економічна думка, 2012. 331 с.
14. Братковський А.В. Правові перспективи відновлення прав депортованих за національною ознакою. *Юридична Україна*. 2010. № 2. С. 42–46.
15. Велешко О.М. Вплив віктимних чинників на політичну поведінку кримськотатарських репатріантів: *автореф. дис. ... канд. політ. наук*: 23.00.05. К., 2008. 16 с.
16. Вронська Т.В. *Позасудові репресії членів сімей учасників національно-визвольного руху в західних областях України (1944–1952)*. Х.: Право, 2008. 263 с.
17. Гальчак С.Д. «Східні робітники» з Поділля у Третньому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам. Вінниця: Книга–Вега, 2004. 343 с.
18. Гладун О.М. Рудницький О.П., Кулик Н.В. Оцінка демографічних втрат кримськотатарського народу внаслідок депортації 1944 року. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 2. С. 11–28.
19. Головченко В. І. Депортація народів Криму в контексті злочинної сутності національної політики сталінізму. *Політологічний вісник*. 2014. Вип. 74. С. 314–321.
20. Гонтар Т. М. Документи державних польських і українських архівів про депортацію українців у 1944–1946 рр. *Історичний архів*. 2011. Вип. 7. С. 92–96.
21. Депортація: *Вікіпедія*, URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Депортація>
22. Котигоренко В. О. *Кримськотатарські репатріанти: проблема соціальної адаптації*. К.: Світогляд, 2005. 224 с.
23. Лойко О.Г. Лисий А.К. Рецензія. Гальчак С. Д. "Східні робітники" з Поділля у Третньому Рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія Історія. 2004. Вип. 7. С. 257–259.
24. Овчаренко П.Д. Депортація кримськотатарського народу 1944. *Енциклопедія історії України*: Т. 2: Г-Д. НАН України. Інститут історії України. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Deportaciya_krymskykh_tatar
25. Пам'ятаймо про депортації 1944–1951 років. *Український інститут національної пам'яті*. 02.09.2019. УНМП. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyini-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/pamyataймо-pro-deportaciyi-1944-1951-rokiv>

Sidorenko Yu. Doctrinal characteristics of deportation of ethnic groups: dimension of domestic legal consciousness

the article highlights the aspects of the assessment in public opinion and relevant scientific works of such a socially negative phenomenon as forced collective displacement of the population, i.e. deportation. It is noted that the analysis of the international legal assessment of the deportation of ethnic groups, in particular in international humanitarian and criminal law, involves assessing the dimension of these processes at the doctrinal level.

Since international crimes committed in Ukraine, including deportations of the Ukrainian population, will undoubtedly become the subject of criminal and legal assessment, in

particular in the international dimension, the importance of the vision of deportation is objectively increasing not only in the domestic regulatory framework, but also in doctrine and professional legal consciousness.

Previously, the issue of doctrinal reflection of deportation was not systematically reflected in the domestic legal model. The purpose of the article is to determine the doctrinal characteristics of the deportation of ethnic groups in the dimension of domestic legal consciousness, for further application in the context of international humanitarian, criminal law and international human rights law.

The author states that the tragic history of Ukraine itself has provided a whole array of examples of deportations of the population, and their scientific study or even review became possible only in more or less liberal conditions for researchers, which were formed no earlier than the last decade of the 20th century. At the same time, at least until 2022, before the start of the large-scale Russian invasion, the basis of the scientific, doctrinal vision of the deportations that took place on Ukrainian lands was not only locality, but also fragmentation.

Deportations were considered exclusively in the dimension of when they began on Ukrainian lands or concerned ethnic Ukrainians, while each historical event of deportations was considered, as a rule, separately, without any systemic generalizations. Even a comparative analysis of various deportations of the past century on the essence of this phenomenon, apart from purely formal comparisons of the "normative basis" of totalitarian regimes or details of the repressive mechanism, was not carried out.

At the same time, the studied domestic scientific doctrine is a valuable example of professional legal awareness regarding the phenomena of deportation, because it was formed by persons with expertise, motivation and competence, and who have processed huge arrays of practical sources regarding the events of deportation of ethnic groups.

Key words: *deportation, ethnic groups, forced displacement, genocide, international law, international crimes.*